

Sadeq Larijani*

RELIGIJA I SVIJET – SEKULARIZAM**

Promatran sa historijskog aspekta, sekularizam (pojednostavljeno razumijevan kao odvojenost religije i države – vlasti) je pojava nastala u zapadnom društveno-političkom i intelektualnom kontekstu, kao posljedica prije svega djelovanja i ponašanja crkve i oblika papskog suvereniteta. Stoga veliki broj muslimanskih autora tvrde kako je aktualiziranje i promišljanje ove pojave, kao i scientizma naprimjer, u muslimanskom svijetu bespredmetno, jer riječ je o pojavi imanentnoj Zapadu i crkveno-papskom miljeu.

Jer ova pojava plod je posredničke uloge pape i svećenstva između Stvoritelja i stvorenog, Boga i čovjeka. A kako takvo što ne nalazimo u islamu, onda je aktualiziranje, kritiziranje i pobijanje teze o odvojenosti religije od politike u jednom muslimanskom kontekstu deplasirano.

Međutim, činjenica je da sekularizam, bez obzira na historijske relacije i kontekste, predstavlja jednu filozofsko-političku teoriju, koja zavrjeđuje da je i muslimanski mislioci i autori podvrgnu ozbiljnom promišljanju i kritičkoj analizi, obznanjujući i svoj stav, bio on afirmativan ili negirajući.

---

* Profesor na tradicionalnom islamskom sveučilištu u Qomu.

** Preuzeto iz: *Madžaleye Hekamet-e eslamy*, v. 5. Qom, 1376. Zbog opširnosti izvornog teksta, ovdje donosimo tek skraćenu i prilagođenu verziju. (nap. prev.).

Sekularizam kao filozofsko – politička teorija mogao bi se definirati u obliku dvije teze:

1. Religija je odvojena od politike i religijska doktrina (nauk) ne obuhvata nijedno političko pitanje

2. Religija je odvojena od svjetovnih aspekata čovjekova života pa je njihovo uređenje i vođenje, bilo da se radi o političkoj, socijalnoj ili ekonomskoj sferi, u potpunosti prepušteno samom čovjeku.

Druga je teza obuhvatnija i uopćenija pa njeno dokazivanje ili pobijanje traži širu argumentaciju. U ovom radu govorimo upravo o sekularizmu u ovom širem značenju.

Osvrnut ćemo se ovdje na neke moguće paradigme prisustva religije u svjetovnom životu čovjeka, a potom analizirati neke kritike zagovornika sekularizma.

Uvod

Upravljanje zajednicom je ljudska djelatnost i kao takva zahtijeva praktičnu spoznaju i saznanja. Uređujući društvene, političke i ekonomske odnose u zajednici, čovjek prije svega misli na ciljeve i ideale, zatim načine i sredstva postizanja tih ciljeva.

Većina filozofa i mislilaca u povijesti ljudske zajednice mišljenja su da je svaka čovjekova voljna aktivnost usmjerena nekom cilju, makar on bio i imaginaran. Oni kažu kako čovjekova volja ne biva djelatnom ukoliko nema zamišljenog, predocenog cilja, odnosno svrhe. Ako bismo i prihvatili kritike koje su upućene na račun ove teze, ipak je nepobitna činjenica da je svako voljno, smisljeno i racionalno čovjekovo djelovanje usmjereno nekom cilju. Drugim riječima, svako djelovanje koje se kani pokazati racionalnim (razumnim) mora imati i svoju opravdanost u obliku cilja, svrhe, vrijednosti i kriterija. Upravljanje društvom jedno je od takvih djelovanja čovjeka.

Ovdje mislimo na razumno, racionalno upravljanje zajednicom, tj. ono upravljanje koje je prihvatljivo razumnim ljudima, koje je opet nezamislivo bez uzimanja u obzir određenih ideja, ideala, racionalnih i etičkih normi i vrednota.

Za racionalno i etičko opravdavanje nekog postupka potrebne su nam dvije vrste spoznaje (saznanja) i prosuđivanja:

1. Spoznaja ciljeva, ideala, vrijednosti i normi.

Ovo je normativna spoznaja, oko koje postoje značajne i često oprečne rasprave u etici i filozofiji uopće.

2. Spoznaja koja se odnosi na put dostizanja ovih vrijednosti i ciljeva. To, bez sumnje, nije normativna spoznaja.

Odnos među sredstvima i ciljevima je ontološka povezanost, kauzalnost, te je njihovo razotkrivanje posao znanosti i filozofije (ako su to u stanju) a ne normativnih nauka.

Sada treba vidjeti na kojoj se to razini religija upliće u pitanje upravljanja društvom? Kakvu ulogu religija ima ili može imati u normativnim spoznavanjima ili kauzalnim spoznavanjima?

Da li, načelno, takav upliv priliči religiji ili ne?

Ili, možda, ljudski razum snagom svoje neovisnosti i autoritativnosti sprječava takav upliv?

Četiri paradigme uplitanja religije

Moguće je pretpostaviti četiri paradigme uplitanja religije u pitanja upravljanja različitim sferama ljudskog društva:

a) Religija ima utjecaj na stvaranje i nastajanje vrednota i ideala. Dakle, religija je ta koja dobro čini dobrim, a zlo zlim. Drugim riječima, dobro i zlo kategorije su ovisne o zapovijedi Božijoj i Njegovom vjerozakonu. Stoga kažemo: dobro je ono što Bog hoće, a ne kažemo: Bog hoće dobro jer je dobar.

b) Religija ima utjecaja na razotkrivanje (utvrđivanje i definiranje) krajnjih ideala i usputnih ciljeva ljudskog djelovanja. Dakle, religija nije ta koja stvara dobro i koja je izvor imperativa, nego ta dobra postoje neovisno o religiji, ali religija ih otkriva čovjeku izbavljajući ga iz njegova neznanja.

c) Religija utječe na iznalaženje puteva koji vode ostvarenju ciljeva i postizanju vrednota, vrlina i ideala, te uklanjanju zla i devijacija. Dakle, čovjek sam ne poznaje dostatno ove puteve. Spoznavanje ciljeva je jedno, a spoznavanje puteva i metoda koji vode njihovom ozbiljenju je drugo. I čovjek u oba slučaja ima potrebu za pripomaganjima religije i njenim uputama i savjetima.

d) Nas se uopće ne tiče zašto i na temelju čega se religija miješa u sfere našeg svjetovnog života. Mi tek znamo da je to miješanje praktična životna realnost, te kao vjernici nemamo izbora doli se povinovati njenim zapovijedima i kloniti se onoga što ona zabranjuje.

Temeljno pitanje za religioznog čovjeka, u ovom kontekstu, je to da li religija, odnosno vjerozakon, ima svoj stav o određenoj stvari ili ne?

Za njega je sasvim irelevantno pitanje razloga i korijena takovrsnog upliva religije u njegov život. Prema tome, na njemu je da spozna zapovijedi i zabrane religije i revnosno ih izvršava i primjenjuje u svom životu.

A ako religija realno ima i svoje propise koji se tiču društvenog života, politike i upravljanja zajednicom, mi ih moramo provesti u djelo.

Ako bolje razmislimo, zaključili bismo kako potonja paradigma i nije zasebna (paralelna) u odnosu na tri prvospomenute, odnosno nije s njima u istoj horizontalnoj ravni, već bi se prije moglo govoriti o jednoj od razina.

Prva paradigma

Ovo je paradigma po kojoj religija autoritativno utječe na to da cilj bude ciljem, vrednota vrednotom i ideal idealom. Ništa nije dobro /vrlina dok to religija ne propiše.

Jasno je, već na prvi pogled, da ova teza ima izrazito *ešeritsku*¹ boju, te se ne može obrazložiti na isključivo racionalnim temeljima. Jer ona proturječi aksiomima djelatnog razuma, a uz to, u svojoj sadržini na određen način proturječi i sebi samoj.

Jer, ako imperativ postaje imperativ Božijom zapovijedi, ko je rekao da se treba slušati i izvršavati Božija zapovijed? Ako i ovaj imperativ pripišemo opet Bogu, stvar biva dodatno usložnjenom te ćemo se susresti sa svojevrsnim lancem bez kraja. Ako bismo, pak, imperativ slijeđenja Božije zapovijedi pripisali nečemu što nije Božija zapovijed, onda nismo ni morali u startu imperativne vezati za Boga.

U domenu rasprave o dobru i zlu nailazimo na sličnu poteškoću, jer je prilično klimava teza po kojoj je dobro jer Bog to želi (naređuje). Stoga, prihvatanje svojevrsne neovisnosti dobra i zla kao izvornih kategorija, onako kako su to pojasnili imamijski mu'tezilijski učenjaci, kao i brojni znanstveni autoriteti na polju filozofije morala, sasvim je prijemčivo ljudskome razumu, čak bismo kazali da on takvo što u potpunosti svjedoči.

Ipak, religija ili vjerozakon mogu u drugom obliku utjecati na stvaranje i nastanak vrednota i ideala. Religija može omogućiti ozbiljenje određenih imperativa koje bez nje ne bi bilo moguće. Povinovanje Božijoj zapovijedi i njeno revnosno izvršavanje jedan je od imperativa dobra.

Štaviše to je čovjekov prvi imperativ.

No, jasno je da izvršenje Božije zapovijedi i pokornost Gospodaru nije moguća bez postojanja zapovijedi i (ili) traženja (želje, ljubavi). Kazano jezikom znanstvenih autoriteta u oblasti metodologije islamskog vjerzakona, izvršavanje Božijih zapovijedi i propisa kategorija je o kojoj je moguće govoriti tek ako postoji određena stvar ili njene predispozicije kako bi joj bilo moguće pripisati Božiju zapovijed. U ovom slučaju, religija nije učinila dobro dobrim ili ono što treba činiti imperativom, nego je omogućila ozbiljenje jednog pojedinačnog dobrog djela koje ne bi bilo moguće bez postojanja vjerzakona. Dakle, religija može kreirati vrijednosti (u spoljašnjem svijetu) što opet nije za potcijeniti.

Često čitamo i slušamo o tome kako nema potrebe za religijom ako čovjek može bar djelimično spoznati ono što je za njega dobro i korisno. Jer, tad će sam čovjek preuzeti odgovornost upravljanja zajednicom te je miješanje religije u svjetovne ciljeve života bespotrebno i beskorisno (ako ne i zabranjeno).

Odgovor na ovu tezu može se izraziti na sljedeći način:

Prvo, nikada ne možemo biti potpuno sigurni da čovjek u upravljanju poslovima društva može sveobuhvatno spoznati što je za njega dobro (korisno), a šta loše (štetno). Drugo, takvo čovjekovo spoznavanje ne znači i deplasiranje vjerzakona. Jer religija i vjerzakon, pored toga što imaju intenciju uređenja ljudske zajednice na način da budu zadovoljene sve individualne i kolektivne potrebe, žele da se takvo uređenje realizira u okvirima bogoštovlja i služenja Bogu.

Druga paradigma

Neki zagovaraju tezu o utjecaju religije na spoznavanje djelatnih ciljeva. Prema njima, iako religija nije ta koja stvara dobro, zlo i moralne imperatve, ona ih može razotkriti i predstaviti čovjeku. Jer, čovjek sam po sebi nije u stanju dosegnuti sve ciljeve, a religija mu to omogućuje.

Mislim da je ova teza u načelu ispravna, ali bi se na neki način mogla i relativizirati. Možemo kazati kako su za čovjeka ostvarivi neki ciljevi. Naprimjer, približenje apsolutnom savršenstvu je jedan od ciljeva ili, bolje reći, cilj svih ciljeva, i nije daleko od istine ako kažemo kako ljudski um percipira nužnost tog približenja (naravno ako uopće priznaje njegovu predmetnost). Isto je i s još nekim ciljevima i idealima. Međutim, u isto vrijeme, neki ciljevi

koji leže u vertikalnoj ravni koja vodi tom konačnom cilju za čovjeka se čine nedokučivima, jer on ne poznaje sve kauzalne međuodnose o kojima ćemo nešto više kazati kada bude riječi o “trećoj paradigmi”. Stoga se potpuno prihvatljivom čini teza o djelotvornosti religije u definiranju i rasvjetljavanju ovih vertikalnih ciljeva. Ako prihvatimo pluralnost ciljeva, ova vjerovatnoća biva još snažnijom, jer, ako konačni cilj nije jedan, nego su međusobno neovisne i apsolutne vrijednosti pluralne, onda je sasvim jasno i razumljivo da religija pomaže čovjeku u raspoznavanju njegovih konačnih ciljeva. Nema nikakvog čvrstog argumenta koji bi nam dokazao da čovjek sam po sebi može učiniti dostupnima sebi sve apsolutne vrijednosti. Ukratko, čovjeku je za spoznavanje svih neovisnih ciljeva i ideala vrlo vjerovatno potrebna religija (a samo postojanje te vjerovatnoće dovoljan je razlog da bi se posegnulo za religijom). Usto, postoje brojne usputne, vertikalne potrebe koje čovjek sam nije u stanju spoznati i ocijentirati koja od njih uistinu vodi konačnome cilju.

Dakle, ovu paradigmu smatramo uvjetno ispravnom, kako smo to već obrazložili.

Treća paradigma

Ova paradigma se temelji na pretpostavci da putevi koji vode čovjekovim ciljevima nisu uvijek tako jasni i vrlo često čovjek ih uopće nije u stanju prepoznati. Uzmimo da ljudski um može spoznati konačne ciljeve (ili cilj), ali opet ostaje pitanje poznavanja svih uvjeta i sredstava postizanja tih ciljeva (cilja), što izlazi iz okvira ljudskih saznanja. Naravno, može se reći kako postoji određena izvjesnost kada su u pitanju neka sredstva koja vode postizanju cilja. Tako, naprimjer, u domenu ekonomije, na temelju iskustva, mogu se spoznati određene zakonomjernosti i suodnos ponude i potražnje. Ima i drugih sličnih primjera, ali ovakva saznanja u mnogim domenama ne izlaze iz okvira pretpostavki. Vjerujući čovjek posjeduje vjeru u apsolutno savršenstvo i približenje takvom savršenstvu za njega je konačni cilj i ideal. A njegova trajna briga je precizan odgovor na pitanje: koja to djela izvjesno dovode do ovoga cilja. obraćanje religiji uglavnom i znači upravo traženje upute snagom koje bi čovjek mogao savladati sve nedodijeljene ove tamom prekrivene pustine. *A Bog je zaštitnik onih koji vjeruju i On će ih izvesti iz tame na svjetlo.* (Kur'an) Jezikom religijskih učenjaka, mogli bismo zaključiti: Mi vjerujemo u apsolutno savršenstvo i približenje tome savršenstvu smatramo

svojim najvećim i krajnjim ciljem. Ali, ne znamo put koji će nas odvesti do toga cilja. Misija i svrha religije je da nam pokaže taj put i pomogne onima koji žele njime krenuti.

Ova paradigma utjecaja i miješanja religije u pitanja čovjekova svjetovnog života doima se sasvim prijemčivom ljudskome raz/umu i prihvatljivijom u odnosu na ostale.

Četvrta paradigma

Teza na kojoj se temelji ova paradigma ne tretira pitanje odnosa između religijske i djelatne spoznaje, pa prema tome djelatna primjena propisa religije u svjetovnom životu ne zasniva se na tom odnosu. Značajno je da se ovakav metod zasniva na odnosu između Stvoritelja i stvorenog. Jer Bog je zapovijedio čovjeku kako će se ponašati u političkom, društvenom i ekonomskom domenu svoga djelovanja. Stoga primjena tih specifičnih Božijih propisa ne može biti dovedena u pitanje. Potrebno je samo da čovjek spozna svog Boga i slijedeći vlastiti razum djelatno primjenjuje Njegove zapovijedi, bez iznimke.

Shodno ovome, čak i kad bismo prihvatili tezu po kojoj su praktične spoznaje moguće bez religije, ne možemo kazati kako religija ne sadrži svoj specifični politički sistem.

Ako je takav sistem uređenja društvenog života čovjeka izravna Božija zapovijed, onda nema dvojbe da ga se treba i primijeniti.

Ovdje, dakle, nije riječ o epistemološkom pitanju odnosa između religijskih i praktičnih spoznaja, nego prevashodno o odnosu Stvoritelja i stvorenog.¹

Bog je Apsolutni vladar i Gospodar svih stvorenja. On im je život i sve kvalitete podario. Tako i čovjek svim svojim bićem ovisi o Bogu Uzvišenom, te je obavezan izvršavati Njegove zapovijedi.

Ovaj pristup ima uporište u dvjema tezama:

1. Stvorenje je u svim svojim stanjima i djelovanjima obavezno bezuvjetno se pokoravati svome Stvoritelju; i

2. Bog je zapovijedio vjernicima muslimanima da islamsko (muslimansko) društvo moraju temeljiti isključivo na učenju i uputama islama.

---

¹ 'Adil Zahir: *Al asas al mantiqiyya*, str. 22. i 23.

Zadržat ćemo se zakratko na drugoj tezi. U vezi s tom tezom postoje zamjerke koje se odnose na pitanje čovjekove slobode i neovisnosti u spoznavanju kriterija i vrijednosti. Jer, ako čovjek nije u stanju neovisno spoznati vrijednost i kriterij vrijednosti, kako će onda spoznati činjenicu da je Bog apsolutno dobro i da jesu sve Njegove zapovijedi i djela.

Bog zacijelo želi da Ga Njegovi robovi spoznaju. A ta spoznaja ovisi o snazi čovjekove sposobnosti spoznaje vrijednosti, koja je, opet, u koliziji sa postojanjem skupa zakona i propisa uobličениh u sistem življenja i uređivanja života pojedinca i zajednice koji je Bog propisao.

U odgovoru na ovakve zamjerke kažimo da je u vezi sa spoznajom Boga potrebno znanje o univerzalnosti Njegova savršenstva i dobrote, što ne znači nužno i poznavanje svih primjera dobra i savršenstva. Dakle, mi znamo da je savršenstvo vrlina i dobro, a znamo i da je Bog apsolutno savršen. Onda, zaključujemo da je Bog apsolutno dobro. Za ovakav zaključak nije nužno poznavati sve izraze i primjere dobra ili zla u spoljašnjem svijetu.

Drugo, spoznati dobro ne znači uvijek i spoznati sve puteve koji vode dobru. Uzmimo da je Bog podario čovjeku sposobnost spoznavanja dobra i zla. To nužno ne znači da je čovjek uvijek u stanju prepoznati i puteve koji im vode. Vjernik, naprimjer, zna da je cilj i svrha njegova vjerovanja i ispovijedanja religije približenje Istini, ali on vrlo često na tome putu pravi greške i čini ono što mu ne donosi približenje tom cilju, već, naprotiv, donosi mu štetu. Otvaranjem mogućnosti ljudskog neznanja o putevima dostizanja ciljeva i ideala otvara se i put intervencije religije i Božijih zapovijedi i zabrana, intervencije koja više nije u koliziji sa čovjekom, slobodom i neovisnim odabirom i prepoznavanjem ciljeva i ideala.

Nužnost apsolutne pokornosti

Rekli smo kako je jedna od teza na kojoj se temelji “četvrta paradigma” intervencije religije u pitanja svjetovnog ona po kojoj smo mi ljudi obavezni bespogovorno izvršavati Božije zapovijedi i kloniti se onoga što je On zabranio. I površnim uvidom u tekst Božije knjige i Poslanikova pravorijeka možemo zaključiti da li se religija upliće u poslove politike, ekonomije i društvenih odnosa ili ne? Ako uvidimo da je odgovor potvrđan, onda trebamo poštivati i izvršavati Božije zapovijedi i zabrane i u ovom domenu. Svaki poznavalac i istraživač islamskoga vjerzakona zna da islam generalno tretira pitanja kakvoće individualnog i društvenog života čovjeka, uključujući i politička,

ekonomska i pitanja društvenih odnosa, iako neki poriču inkluzivnost ovih zabrana i preporuka. Ono što je za vjerujućeg čovjeka vrijedno pažnje jeste postojanje zapovijedi i zabrana i obaveznost njihova izvršavanja, bez obzira na to da li praktična spoznaja izvire iz religijske ili ne.

Ovdje je potrebno odgovoriti i na pitanje: šta to ove zabrane i zapovijedi čini nužno i apsolutno obavezujućim za čovjeka. Neki autori odbijaju tezu po kojoj obligatnost ovih zapovijedi izvire iz same volje Naredbodavca. Jer, moć naredbodavca ne daje mu za pravo da izvršavanje svojih naredbi nameće kao nužnu obavezu. Zašto bi to drugi morali izvršavati njegovu volju?³

Ako prihvatimo rečenu argumentaciju iz koje slijedi da apsolutna moć ili volja ne mogu biti mjerilom nužnosti pokoravanja, naše pitanje i dalje ostaje bez odgovora. Dakle, zašto Božije zapovijedi smatrati obavezujućim?

Moguće je ponuditi tri različita odgovora na ovo pitanje, koji, opet, imaju zajednički imenitelj, a to je povezanost sa odnosom između Boga i čovjeka ili između Boga i svijeta.

Odnos Suveren – podanik

Univerzumom vladaju zakoni koje je nemoguće prekršiti. No, treba imati na umu da suverenitet ne može biti mjerilom nužnosti izvršavanja i primjene božanskih zapovijedi. Jer o nužnosti poštivanja i primjene propisa može biti govora samo ondje gdje postoji i mogućnost njihovog kršenja. A što se tiče legislativnog i vrijednosnog suvereniteta, on bi već mogao biti predmetom našeg razmatranja. Jer još od drevnih vremena postojala je teorija po kojoj svi ljudski zakoni, oni zakoni kojima ljudi uređuju svoje odnose i koji vladaju ljudskim zajednicama, ustvari, svoju temeljnu inspiraciju i izvor imaju u božanskom znanju i providenju, odnosno u samoj Biti Božijoj.

Toma Akvinski svojedobno je klasificirao zakone u četiri skupine: vječni/metatemporalni zakon, božanski zakon, prirodni zakon i ljudski zakon.

Bespočetni, iskonski zakon je onaj u samome Bogu kao Vladaru svekolikoga bitka ili univerzuma, pa tako i Vladaru Zakona.

Prirodni zakoni su jedan od izdanaka bespočetnog Zakona i to onaj izdanak koji je dokučiv ljudskome razumu kao takvom.

Božanski zakon je opet izdanak primordijalnog zakona, ali onaj izdanak

² Isto, str. 262.

³ Isto, str. 264

kojega ljudski razum bez intervencije Božije objave nije u stanju dokučiti. Ovaj zakon usmjeren je eshatološkim ciljevima.

Ljudski zakon izdanak je prirodnog zakona, a s jednog aspekta može se smatrati uporednim prirodnim zakonom. U ovom zakonu uzeti su u obzir mjesto i vrijeme, što ga čini promjenljivim.⁴

Svakako, bilo je i onih autora koji su zastupali nešto ekstremniji stav o ovom pitanju, ustvrdivši kako suverenitet pripada isključivo Bogu i kako niko nema pravo ustanoviti zakon i tražiti od drugih da ga poštuju. Po njima, samo je Bog zakonodavac i čovjek to nipošto ne može biti. Od poznatih autora koji prihvataju ovaj stav spomenimo Ebu E'ala El Mevdudija.

Kritičari ovakvih stavova ističu kako božanski zakon (objavljeni zakon) ne može biti zakonom koji će urediti život čovjeka u svim njegovim sferama i aspektima. Tako, naprimjer, zakoni koji se tiču krivičnih sankcija, nasljedstva ili odijevanja žene ne mogu biti primjenjivani istovjetno u svim vremenima. Ako govorimo o islamskom vjerezakonu ili njegovim propisima, onda moramo imati u vidu i okolnosti u kojima su oni nastali. Dakle, u ovom slučaju radi se o arapskom društvu iz doba pojave islama.

Stoga, čovjek ne može biti tek puki izvršitelj božanskih propisa uobličениh u religijsku jurispodenciju, nego treba sukladno specifičnim okolnostima jednog društva usvojiti niz zakona i propisa koji će urediti ekonomski, politički i socijalni život tog društva.

Osim ako neko ne ustvrdi kako je u izvornoj komunikaciji sa samim Bogom pa u svakoj novonastaloj situaciji izvorno prima Božije propise. Naravno, ovakvo što je nemoguće i kolidira islamskom vjеровanju o okončanju poslanstva s Muhamedom.⁵

Moguće je dokazati neutemeljenost ove kritike. Jer, tezom po kojoj su jedino važeći samo Božiji zakoni i propisi ne misli se na postojanje konkretnog propisa Božijeg za svaki pojedinačni detalj, nego to da su Božijom objavom definirani okviri na kojima se, mogu zasnivati (temeljiti) konkretni propisi.

Nadalje, u sferi konkretnih propisa diskutabilno je i mišljenje kojim se tvrdi kako ti propisi ne mogu biti jednako validnim u različitim vremenskim razdobljima.

---

⁴ Isto, str. 415.; Također pogledati i citate iz djela Tome Akvinskog *Summa Theologica* u knjizi Conarda Johnsona *Philosophy of Law*, str. 14-30.

⁵ Adil Zahir, isto, str. 267-268.

Svakako, legalitet i legitimitet jedne vlasti ili zakona pitanje je od izuzetnog značaja. Oni koji samo Boga smatraju suverenim, prirodno je, korijen i izvor legaliteta i legitimiteta neke vlasti ili zakona traže u božanskim propisima.

No, ukoliko i zanemarimo autore i mislioce poput Mevdudija, zašto je onda sporna i teorija Tome Akvinskog, koji zakone nije ograničavao na Božije, ističući i postojanje ljudskih zakona koji su naravno promjenljivi.

Njegovi oponenti postavljaju pitanje razložnosti i opravdanosti slijeđenja i poštivanja čak i prirodnih zakona, ukoliko prirodni zakon razumijevamo kao zakon koji proizlazi iz unaprijed definiranih intencija koje korespondiraju sa predodređenim ciljevima u univerzumu.

Neki kritičari ustvrdili su da čak i ako prihvatimo da u konačnici prirodni zakoni izviru iz same Biti Božije, opet ne postoji dovoljno dokaza o Božijoj vlasti kao pravnom i vrijednosnom sustavu i suverenitetu, te ako zakoni koji uređuju život čovjeka, individualno i u njegovom kolektivitetu trebaju imati svoje izvorište i utemeljenje, onda ono leži u moralnim normama, ne u religijskim.⁶

Na ovu kritiku može se odgovoriti snagom jednog razumnog imperativa. Naime, neosporno je da prirodna težnja određenim ciljevima ne znači jamačno i njihovu moralnost, ali treba imati na umu da Toma Akvinski, govoreći o prirodnoj težnji, ne misli na bilo kakvu težnju, uključujući i one koje izviru iz životinjske dimenzije čovjeka. Jer, u tom slučaju ne bi bilo smisla govoriti o prirodnom zakonu kao izdanku bespočetnog zakona. Ovdje dolazimo do nagoviještenog razumskog imperativa koji čini čovjeka odgovornim spram glasa njegove vlastite primordijalne naravi koji ga poziva da slijedi zakone prirode.

Danas, naravno, ima muslimanskih autora koji dovode u pitanje opravdanost slijeđenja unutarnjeg poziva primordijalne naravi čovjeka. Oni se pitaju kako znamo da je ono čemu nas poziva naša primordijalna narav dobro, a ne zlo.

I zašto slijeđenje tog poziva čovjeka ima snagu imperativa? Šta je izvor njegova autoriteta? Ova rasprava vratila bi nas ponovo na dvije moguće alternative. Prva je da ovaj imperativ dolazi od samog Boga, što nas dovodi do beskonačnog niza. Drugi odgovor je onaj da izvor rečenog imperativa jeste izvan Boga i Njegovog apsolutnog suvereniteta, što navodi na zaključak o

---

⁶ Isto, str. 269-270.

postojanju imperativa iznad ovih religijskih. Međutim, rješenje ove dileme je u trećem odgovoru: Čovjek, u ma kojem stanju bio, nikad nije bez potrebe za razumskim imperativom. Čovjek snagom vlastitoga razuma spoznaje svog Gospodara i Njegove zapovijedi i zabrane. Razumski imperativi traže od čovjeka da slijedi te propise kao što ga podstiču i na oslušivanje glasa vlastite *prima naturae*. Ukratko, ovdje smo pokušali dati odgovor na pitanje da li između Boga i čovjeka postoji odnos vladar-podanik koji bi implicirao čovjekovo povinovanje božanskim propisima? Sa našeg stanovišta, odgovor je potvrđan, a korijen čovjekove obavezanosti na to poštivanje i izvršavanje božanskih propisa, rekli smo, jeste u samom ljudskom razumu.

Odnos Stvoritelj – stvoreno

Jedno od objašnjenja potrebe i opravdanosti poštivanja i izvršavanja božanskih propisa temelji se na činjenici (govorimo jezikom vjerujućeg čovjeka) da smo svi mi stvorenja Božija i svim svojim bićem o Njemu ovisimo. On nas je stvorio i podario nam sve što imamo, pa mi zauzvrat trebamo poštovati i izvršavati Njegove zapovijedi i zakone.

Ovdje se nameće i još jedno pitanje objašnjenja koje u suštini izvire iz ovog odnosa Stvoritelj-stvoreni, a tiče se odnosa Posjednik i posjedovano. Ako sebe i cijeli univerzum držimo djelom Božijim, a samim tim i posjedom Njegovim, onda je deplasirano svako određenje posjeda osim s dozvolom Posjednika ili sukladno Njegovim normama.

Naravno, sam odnos vlasništva ili posjedovanja *vis a vis* Boga i čovjeka detaljno je tretiran u napisima kako religijskih učenjaka tako i drugih filozofa i sociologa, naprimjer.

Tako će Swinburne kazati kako kreator neke stvari jeste i njen vlasnik, naravno bez detaljnog pojašnjenja je li riječ o suštinskom, zbiljskom (kažimo, ontološkom) ili, pak, konvencionalnom posjedovanju.

O vlasničkom odnosu između kreatora i stvorenog predmeta (djela, stvari) na zanimljiv i pažnje vrijedan način svojedobno je govorio i John Lock.⁷

Među suvremenim muslimanskim autorima vrlo zanimljiva promišljanja ovog pitanja nalazimo kod Mohaqiqa Isfahanija⁸ i Morteze Motaharija.

⁷ Citirao 'Adil Zahir, isto, str. 271.

⁸ Hashiyeh *Al Makasib*.

Ono što je ovdje bitno naglasiti jeste činjenica da vrsta posjedovanja (Božijeg vlasništva nad univerzumom i čovjekom) uopće nema utjecaja na načelnu potrebu poštivanja Vladarevih propisa.

Na tragu rečenog javljaju se još neke nedoumice i zamjerke na račun prisustva religije u društvenom životu, ali njihovo razmatranje donijet ćemo u zasebnom prilogu.

Ovim smo radom pokušali, ukratko, rasvijetliti četiri pretpostavljene paradigme utjecaja religije na svjetovni život čovjeka, odnosno ljudskoga društva, te analizirati bar neke od kritika koje se danas obično upućuju na račun tog utjecaja. Na temelju ove analize, zaključujemo kako se najrealnijom čini teza po kojoj religija može (ili čak treba) biti prisutnom u sferama ljudskog života koje obično nazivamo svjetovnim. Čovjek je biće koje teži vrlini i savršenstvu, ali na putu koji vodi ozbiljenju vrhunskog cilja nailazi na brojne prepreke koje uzrokuju njegovu nesigurnost i kolebljivost. Pred njim se nalaze neprebrojni putevi, a izabrati jedan od njih teška je zadaća. Božanska objava može pomoći čovjeku, ukoliko je on spreman primiti i prigrliti tu pomoć, vodeći ga konačnom cilju i savjetujući mu kako da uredi svoj i život zajednice.

Prihvatajući činjenicu da postoji jedini Bog, Stvoritelj i Apsolutni vladar Univerzuma obavezujemo se slijediti i poštivati Njegove propise

**S perzijskog preveo:
Nermin Hodžić**